

Van de biografie naar de biofictie?

Jan Willem Stutje over Hendrik de Man

Hendrik de Man is een denker met Europese allure en uitstraling. Zijn werk gaat bijna uitsluitend over het socialisme. Eerst hardgekookt marxist, evolueert hij onder invloed van zijn frontervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog naar een socialisme ‘voorbij het marxisme’, dat uitloopt op plansocialisme (*Het Plan van de Arbeid*, 1933). Zijn hoofdwerken zijn *The Remaking of a Mind* (1919), *De Psychologie van het Socialisme* (1926), *Opbouwend Socialisme* (1929), *De Socialistische Idee* (1933) en *Au delà du Nationalisme* (1946). Hij heeft het socialisme nieuwe en belangrijke denkkaders aangereikt in domeinen zoals arbeid, godsdienst, natie, cultuur en economie. Wat de sfeer van zijn denken kenmerkt, is wat hij eudemonie noemt, *the pursuit of happiness* in zijn theorie: ‘het socialistisch motief moet gelukkige mensen maken en arbeid moet vreugde schenken’; arbeidsvreugde was het beginthema van zijn theoretisch werk. Het *hier en nu* primeert bij hem.

De Mans leven en werk is al in heel wat biografieën en studies aan bod gekomen, onder meer vanwege Peter Dodge, Adriaan M. van Peski, Mieke Van Haegendoren, Michel Brélaz, Dan White, Andreas Gatzemann en Tommaso Milani. Er zijn ook tal van artikelen en scripties aan hem gewijd.

Als er dan een nieuwe biografie over De Man verschijnt, is het zeker uitkijken welke de nieuwe invalshoeken en bevindingen zijn. Met *Hendrik de Man. Een man met een plan* heeft Jan Willem Stutje alvast heel wat tongen en pennen in beroering gebracht. Op 14 november 2018 beet *Knack* de spits af met een interview van Stutje, onder de titel ‘*Hoe onoprecht kan een leven zijn.*’ *Links en collaborateur: de fascistische trekken van socialistenleider Hendrik de Man.* Tal van andere media en opiniesites lieten zich evenmin onbetuigd en hadden er een boekbespreking en/of interview met Stutje voor over. En einde 2018 vond er een hele lezingentournee met de auteur plaats, in samenwerking met onder meer het Masereelfonds. Als we de publicaties en publieke activiteiten bij mekaar optellen, komen we uit op minstens twintig. In elk geval een spraakmakende biografie dus, die steunt op meer dan vier jaren werk en mede mogelijk is gemaakt door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek. Dat de biografie goed is geschreven, kan ons op zichzelf alleen maar verheugen.

Zoals bekend, is de auteur in het biografische genre niet aan zijn proefstuk toe. Zijn eerdere levensbeschrijvingen van Paul de Groot, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Ernest Mandel oogstten veel bijval en het lag enigszins voor de hand dat zulks evenzeer met die van Hendrik de Man (1885-1953) het geval zou zijn. Quasi-alle reacties vertonen een opvallende eensgezindheid. Eindelijk is over Hendrik de Man een biografie verschenen die hem op de juiste plaats zet, zijn machtsdrang ontsluit en op die manier ook de meegaandheid van vorige biografen corrigeert. Ontluisterend en spectaculair, maar tegelijkertijd weldoordacht, dat is de grondtoon van haast alle recensies.

Nochtans blijkt de lof voor de vorige biografie van Stutje, namelijk *Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Een romantisch revolutionair*, verschenen in 2012, niet unaniem. Dat Domela Nieuwenhuis daarin als een antisemiet werd bestempeld, gaf hetzelfde jaar aanleiding tot een bijzonder kritische bespreking vanwege de Nederlandse historicus Rudolf de Jong.¹ Hij nam aanstoot aan de neiging van Stutje om personen schuldig te bevinden op grond van oppervlakkige associaties (*guilty by association*). Zo merkte De Jong op dat, als Stutje een *in memoriam* over hem zou schrijven, hij snel zijn exemplaar van *Mein Kampf* uit zijn bibliotheek zou laten verdwijnen, want anders zouden zijn kinderen te lezen krijgen dat

¹ Rudolf de JONG, ‘Was Domela antisemiet? Biograaf Jan Willem Stutje slaat de plank mis!’, in *De AS* 180, 40, 180 (winter 2012), p. 44-57 [https://www.tijdschrift-de-as.nl/documenten/de_AS_180.pdf], geraadpleegd op 17 januari 2019].

hij lid van de Hitlerjugend was geweest. En nog: “*ik kan me niet van de indruk onttrekken dat Stutje iedereen die iets tegen Marx heeft, een antisemiet noemt*”.² Volledigheidshalve citeren we zijn eindoordeel: “*Domela’s vermeende antisemitisme is slechts één aspect van Stutjes biografie, helaas door hemzelf en de kritiek opgeblazen. Over de biografie zijn zeker een aantal positieve dingen te zeggen. Zo leest het boek als een trein. Toch moet ik zeggen dat er nogal wat beweringen in staan waarvoor hetzelfde geldt als voor het antisemitisme: Stutje slaat de plank mis!*”³

Stutje beschouwt ook Hendrik de Man als een antisemiet. Vandaar de belangwekkende vraag. Is De Jongs kritiek - Stutje trekt verregaande conclusies uit onbenulligheden én is bevooroordeeld voor wie niet van zijn denkrichting is – dan ook niet relevant voor *Hendrik de Man. Een man met een plan*?

Ons inziens is dat, jammer genoeg, inderdaad het geval. Om die indruk te onderbouwen besteden we eerst aandacht aan het uitgangspunt van Stutje in zijn nieuwste biografie en dat we op onze beurt tegenover die biografie zelf inzetten. Het is voornamelijk op grond daarvan dat we vervolgens stilstaan bij de brongetrouwheid, het evenwicht in opbouw en opzet, de aandacht voor de historisch-maatschappelijke context, de tegenstrijdigheden binnen Stutjes narratief en het belang dat hij aan de *Wille zur Macht* hecht als ultieme motivatie van De Man.

Uitgangspunt: de autobiofictie

In zijn inleiding bij *Hendrik de Man. Een man met een plan* stelt Stutje zich uitermate kritisch op tegenover diens autobiografische geschriften. De gebiografeerde heeft immers niet minder dan drie autobiografieën gepubliceerd⁴, wat volgens Stutje verre van toeval is. Hij ontwaart er een teken van eigenbelang in. Heeft De Man niet telkenmale de waarheid willen herschrijven in dienst van het gewijzigde politieke klimaat?⁵ Om die indruk te staven, beroept Stutje zich op het gezegde van André Malraux, oud-communist, auteur en minister onder de Gaulle: “*De waarheid van een mens is in de eerste plaats wat hij verbergt*”⁶. De memoires zijn dus vooral bedoeld om de lezer op het verkeerde been te zetten. Stutje omschrijft ze als ‘autbioficties’, die weliswaar hun waarde hebben als inkijk in De Mans zelfopvatting, maar als feitenrelaas zoveel mogelijk terzijde moeten blijven: “*Ik heb de memoires niet geraadpleegd om te achterhalen wat De Man zich van zijn leven herinnerde, maar om te beoordelen hoe hij op specifieke momenten wenste dat hij werd herinnerd.*”⁷

Volgens Stutje hebben overigens de vorige biografen – Peter Dodge, Adriaan M. van Peski en Mieke Van Haegendoren – zich al te veel laten leiden door de opeenvolgende memoires van De Man zelf, met als gevolg dat ze, met name over de controversiële oorlogsjaren, een onvolkomen beeld hebben opgehangen.⁸ Hij is tot dezelfde bevinding gekomen omtrent het werk van de Zwitserse historicus Michel Brélaz. Deze zou bovendien selectief zijn geweest in het openbaar maken van stukken en ze in verminkte vorm, “*in zogenaamde samenvattingen*” hebben overgeleverd.⁹

In zijn nawoord komt Stutje nog even terug op zijn uitgangspunt, met name na *Cavalier Seul* (1948) te hebben vergeleken met *Herinneringen / Après coup* (1941): “*De Man schreef zoals*

² *Ibid.*, p. 47.

³ *Ibid.*, p. 57.

⁴ Het gaat meer bepaald om *Herinneringen of Après coup* (Antwerpen-Arnhem, 1941), *Cavalier seul* (Genève, 1948) en *Gegen den Strom* (Stuttgart, 1953).

⁵ Jan Willem STUTJE, *Hendrik de Man. Een man met een plan*, Kalmthout, 2018, p. 14-15 en 29.

⁶ *Ibid.*, p. 15.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, p. 14.

⁹ *Ibid.*, p. 12-13.

iedere autobiograaf vanuit een partijdig standpunt, maar had geen oog voor de balans tussen betrokkenheid en distantie; autobiografie werd al vlug autobiofictie”.¹⁰

Aangezien bronnenkritiek zeker voor memoires op haar plaats is, valt de aanname van Stutje niet meteen onredelijk te noemen; toch roept ze op haar beurt andere, evenzeer intrigerende vragen op. Het risico te schrijven vanuit een partijdig standpunt en de balans tussen betrokkenheid en distantie uit het oog te verliezen, is niet alleen de autobiograaf eigen. Hoewel minder voor de hand liggend, is ook de biograaf er niet immuun voor. Heeft Stutje in *Hendrik de Man. Een man met een plan* steeds de balans tussen betrokkenheid en distantie in de gaten gehouden en geen belangrijke elementen in diens denken en handelen onvermeld gelaten? Heeft hij voldoende aandacht gehad voor de tijdsomstandigheden? En hoe wenste hij dat de lezer zich De Man zou herinneren? We kijken op de eerste plaats naar de manier waarop Stutje met zijn bronnen is omgesprongen.

Brongetrouwheid

Als een biograaf gedachten aanhaalt uit geschriften van de gebiografeerde, moet de lezer ervan op aan kunnen dat hij dat op een correcte en volledige manier doet. Dat houdt in dat de lezer eveneens, desnoods in geresumeerde vorm, kennis moet krijgen van alle nuances, relativeringen, commentaren e.d.m. die de gebiografeerde zelf, in het bewuste geschrift, aan die gedachte heeft toegevoegd.

Nemen we als toetssteen het boek *The Remaking of a Mind. A Soldier's Thoughts on War and Reconstruction*¹¹ dat uitermate van belang is om De Mans evolutie in aansluiting op de Eerste Wereldoorlog te begrijpen. Stutje heeft daaraan een aantal beweringen en citaten ontleend die we hieronder vermelden in de linkerkolom. In de rechterkolom geven we De Mans formuleringen geresumeerd weer samen met een besluit.

Jan Willem Stutje in <i>Hendrik de Man. Een man met een plan</i>	Hendrik de Man in <i>The Remaking of a Mind</i>
<p>“Op de keper beschouwd was De Man geen vijand van de oorlog. Hij beschouwde alle ethische geboden die de mens beletten zich een vorm van maatschappelijke organisatie te kiezen ‘the best adapted to the fulfilment of his needs’ en ‘the fittest to survive’, als onverenigbaar met sociale vooruitgang. Noodzakelijk was ‘een voortdurende strijd tussen individuen, klassen, stammen, naties, en rassen over conflicterende belangen en idealen’. Oorlog, betoogde hij in <i>The Remaking of a Mind</i>, was een motor van vernieuwing die hielp de maatschappij, de cultuur en de moraal te verbeteren.</p> <p>Met begrippen als ‘de strijd om het bestaan’ en ‘het overleven van de sterkste’ toonde De Man zich, hoewel het woord niet viel, een aanhanger van het sociaal darwinisme, een door de combinatie van determinisme, voluntarisme en moralisme populaire denkwijze aan het begin van de twintigste eeuw”.¹²</p>	<p>Tegenover de oorlog sta ik niet onder alle omstandigheden even afwijzend als de ethische of christelijke pacifisten (‘niemand mag een ander doden’) van het Tolstojaanse type.¹³ Een gezonde ethiek moet de mensheid tot ‘het goede leven’ in staat stellen, wat enkel door sociale vooruitgang te realiseren valt. Nu is sociale vooruitgang geen lineair, maar een dialectisch proces dat steunt op een voortdurende strijd tussen individuen, klassen, stammen, naties en idealen.¹⁴ In die zin vormen oorlogen een factor naast raciale, sociale en godsdienstige conflicten.¹⁵</p> <p>Evenwel kunnen we ons een toestand inbeelden waarin de mensheid zal zijn ontsnapt aan het lijden en de offers waarmee het dialectische proces gepaard is gegaan.¹⁶ Op die mogelijkheid heeft Karl Marx gedeut, toen hij het had over ‘de sprong van het rijk der noodzaak naar het rijk der vrijheid’. We zijn evenwel nog veraf van dat ideaal, aangezien we pas de wetten hebben ontdekt die</p>

¹⁰ *Ibid.*, p. 402.

¹¹ Het werk is verschenen te New York bij Charles Scribner's Sons en te Londen bij Allen & Unwin en beschikbaar via de weblog van onze Vereniging (<https://hendrikdeman.files.wordpress.com/2018/06/remaking-of-a-mind-c.pdf>).

¹² Jan Willem STUTJE, *Op.cit.*, p. 63.

¹³ Hendrik de MAN, *The Remaking of a Mind. A Soldier's Thoughts on War and Reconstruction*, New York, 1919, p. 13.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, p. 13-14.

<p style="text-align: center;">Jan Willem Stutje in <i>Hendrik de Man. Een man met een plan</i></p>	<p style="text-align: center;">Hendrik de Man in <i>The Remaking of a Mind</i></p>
	<p>ons sociale leven en de conflicten beheersen.¹⁷ Als het gaat om de betrekkingen tussen naties of staten, zullen we misschien ooit oorlog geleidelijk kunnen vervangen door arbitrage en verzoening.¹⁸ Ook als conflicten of oorlogen niet overbodig of onmogelijk te maken zijn, kunnen we wel vreedzaam een internationaal hof van justitie oprichten om het effectieve beroep op geweld te voorkomen.¹⁹</p> <p><i>Besluit</i></p> <p>De Mans analyse is inderdaad verwant met sociaal-darwinistische opvattingen ('vooruitgang berust op strijd') en getuigt bovendien van een historicisme, in de zin dat hij in de sociale geschiedenis een dialectische wetmatigheid aan het werk ziet. Zoals Stutje suggereert, is hij in dat opzicht een kind van zijn tijd. Het ideaal dat De Man voor ogen staat, is evenwel een wereld zonder strijd. Welke sociaal darwinist rekent uiteindelijk op internationale arbitrage om de conflicten tussen staten of naties op vreedzame wijze te voorkomen of beslechten?</p>
<p><i>“Voor tegenstanders van de oorlog, in het bijzonder voor pacifisten van het tolstojaanse slag, had hij geen goed woord over: ‘melk en water pacifisten, blatende lammeren in een wereld vol vraatzuchtige wolven’. ‘Door de motieven van de strijdende partijen in diskrediet te brengen [...], deden ze hun eigen zaak meer kwaad dan welke voorstander van oorlog en militarisme ook’”.</i>²⁰</p>	<p>Het ‘rijk der vrijheid’ is de ultieme doelstelling van drie grote krachten, namelijk het christendom versus het menselijke individu, de democratie en het socialisme, respectievelijk versus de politieke en sociale levensomstandigheden.²¹ Maar tot nader order zitten we nog steeds in het ‘rijk der noodzaak’ en is elke poging om de wetten van dat rijk te negeren tot mislukken gedoemd; dat laatste is het geval wanneer aan individuele actoren ethische richtlijnen worden opgelegd ongeacht de omstandigheden waarin ze leven en waarop ze zelf geen vat hebben.²² We leven nu eenmaal in een wereld waarin het menselijke handelen nog steeds wordt geregeerd door materieel-economische tegenstellingen tussen klassen en staten.²³ Zij die het einde van bloedvergieten tot ideaal hebben, dienen niettemin hun toevlucht tot bloedvergieten te nemen, als enig middel om het ideaal dichterbij te brengen. Ik denk aan de Franse revolutionairen die de jonge republiek verdedigden in 1792, de Amerikanen die hun vrijheid bevochten in de burgeroorlog en al diegenen die zich in 1914 en 1917 te weer stelden tegenover de Duitse agressie.²⁴ Gaan we af op de resultaten, dan hebben die ijveraars voor de vrede, die voor hun idealen hebben gevochten, meer gedaan voor een toestand van ‘nooit meer oorlog’ dan de <i>“melk en water pacifisten, blatende lammeren in een wereld vol vraatzuchtige wolven”</i>.²⁵ Door aan de kant te blijven staan hebben ethische</p>

¹⁶ *Ibid.*, p. 14.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*, p. 14-15.

¹⁹ *Ibid.*, p. 15.

²⁰ Jan Willem STUTJE, *Op.cit.*, p. 63.

²¹ Hendrik de MAN, *Op.cit.*, p. 15-16.

²² *Ibid.*, p. 16.

²³ *Ibid.*, p. 17.

²⁴ *Ibid.*, p. 17-18.

²⁵ *Ibid.*, p. 18.

<p style="text-align: center;">Jan Willem Stutje in <i>Hendrik de Man. Een man met een plan</i></p>	<p style="text-align: center;">Hendrik de Man in <i>The Remaking of a Mind</i></p>
	<p>pacifisten hun eigen zaak meer kwaad berokkend dan welke voorstander van oorlog of militarisme ook.²⁶</p> <p>Ik onderscheid mijn pacifisme van dat van de ethische pacifisten. Dat onderscheid berust niet zozeer op een discrepantie in het denken, maar veeleer op een tegenstelling qua temperament. Met mijn natuurlijke dadendrang en strijdlust was ik als pacifist gedoemd ofwel een fanatieke gewetensbezwaarde te worden ofwel een kruisvaarder tegen het Pruisische militarisme.²⁷ Ik verklaar mijn keuze voor het tweede door mijn historische opleiding en Vlaamse zin voor realisme.²⁸</p> <p><i>Besluit</i></p> <p>De Man noemt ook zichzelf een pacifist. Hij is zeker geen tegenstander van de vrede, maar sluit het gebruik van geweld niet uit als dat het enige middel blijkt te zijn om de vrede te bereiken.</p>
<p><i>“Hij hield zijn emoties bewust verborgen voor de manschappen. Dat gold voor de gevoelens van angst, (...) voor de gevoelens van affectie (...). En het gold voor de gevoelens van extase: ‘the joy in killing’, het immense genoegen dat een voltreffer verschafte, inclusief de aanblik van krijsende slachtoffers en door de lucht vliegende lichamen, armen en benen. Ik moest mezelf toegeven dat het een van de gelukkigste momenten van mijn leven was”.</i>²⁹</p>	<p>Zowel de ‘joy in killing’, een instinct van een laag moreel gehalte, als het combattieve heroïsme, een hoge ethische impuls, zijn terug te voeren tot gevechtsinstincten die we van onze voorouders, de krijgers en jagers hebben geërfd.³⁰ De oorlog heeft jammer genoeg ook het oude sluimerende instinct om te vernietigen en te doden, doen herleven.³¹ Tegenover dat instinct dacht ikzelf immuun te zijn totdat ik betrokken raakte in een mortierengevecht aan het front. Toen ik na een voltreffer van eigen hand lichamen en lichaamsdelen door de lucht zag vliegen en het gekrijs van de slachtoffers hoorde, moest ik tot mezelf bekennen dat die voltreffer één van de gelukkigste momenten in mijn leven was.³² Ik zou zelfs van vreugde hebben gehuild en mijn frontmakker naast me hebben gekust, mocht ik me louter door mijn opwinding hebben laten leiden.³³</p> <p>Echter, zodra ik de beestachtigheid van die vreugde inzag, voelde mijn geweten zo’n brandende schaamte dat de indruk daarvan waarschijnlijk minstens even duurzaam zal zijn als die van het incident waardoor ze was veroorzaakt.³⁴ Ik heb een aantal vrienden die hetzelfde hebben ervaren, maar weet dat, in de meerderheid van de gevallen, de extase van het doden niet dergelijke gevoelens van berouw heeft opgeleverd.³⁵ Wie moet zich niet verontrust voelen door het feit dat de oorlog bij de massa’s soldaten die er deel aannamen, veeleer bruten dan helden heeft gemaakt?³⁶ Het beest in de mens loslaten, dat is een gevaar dat des te meer te</p>

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, p. 19.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Jan Willem STUTJE, *Op.cit.*, p. 65.

³⁰ Hendrik de MAN, *Op.cit.*, p. 197.

³¹ *Ibid.*, p. 197-198.

³² *Ibid.*, p. 198.

³³ *Ibid.*, p. 199.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, p. 200.

³⁶ *Ibid.*

<p style="text-align: center;">Jan Willem Stutje in <i>Hendrik de Man. Een man met een plan</i></p>	<p style="text-align: center;">Hendrik de Man in <i>The Remaking of a Mind</i></p>
	<p>vrezen valt, mochten de geallieerde overwinnaars de overwinning misbruiken, de idealen vergeten waarvoor een generatie zichzelf heeft opgeofferd, en de hoop op een betere wereld verraden, die ze bij de massa's hebben gewekt.³⁷</p> <p><i>Besluit</i></p> <p>De Man geeft toe aan het front het instinct 'joy in killing' te hebben ervaren, maar hoe dan ook niet zonder wroeging. Hij is er bijzonder beducht voor dat het genoemde instinct na de oorlog niet meer te beteugelen valt bij diegenen die eraan hebben deelgenomen.</p>
<p><i>"Al in 1919 foeterde hij dat de bolsjewieken bij de Jood te rade gingen. Als Vlaming die geworteld was in een concrete nationale realiteit, en die zich daarvan bewust was, keek hij neer op wat hij het abstracte en kosmopolitische Joodse denken noemde."</i>³⁸</p>	<p>De Man onderkent zowel bij de Duitsers als bij de Joden een aanleg voor abstract denken.³⁹ De bolsjewistische beweging vindt haar oorsprong niet in een gebrekkige logische ontwikkeling, maar in feitelijke omstandigheden.⁴⁰ Het joodse ras wil ik zeker niet verantwoordelijk stellen.⁴¹ Zeggen dat de bolsjewistische doctrine praktisch enkel door Joden worden aangehangen of dat er geen Joden te vinden zijn bij de socialisten die zich aan de kant van de Entente hebben geschaard, is helemaal verkeerd.⁴² Als kosmopolitisch element 'par excellence' vormen de Joden wel een bijzonder gunstige rekruteringsbasis voor het bolsjewisme en andere internationalistische doctrines, maar het zou verkeerd zijn om dat louter toe te schrijven aan raciale factoren.⁴³</p> <p><i>Besluit</i></p> <p>De Man meent dat de Joden wel een bijzonder gunstige rekruteringsbasis zijn voor het bolsjewisme, maar schrijft dat toe aan hun kosmopolitische oriëntatie, niet aan hun ras. Die mening zet hij overigens op een veeleer constaterende toon uiteen; met dat foeteren valt het dus wel mee. Hetzelfde geldt voor zijn bevinding omtrent de aanleg van zowel Duitsers als Joden voor abstract denken.</p>
<p><i>"In de tweede plaats bleek des te scherper dat De Man het socialisme altijd als een socialisme van bovenaf had beschouwd (...) Het socialisme was in zijn ogen nooit een daad van zelfbevrijding geweest, ook niet toen hij zich nog een marxist noemde (...) 'Het idee van zelfbestuur van de massa's is in letterlijke zin een mythe', noteerde hij in The Remaking of a Mind."</i>⁴⁴</p>	<p>Democratie is een ideaal dat uiteindelijk zal leiden tot het zelfbestuur van de mensheid in haar geheel; ze is op zijn minst het enige instrument waarmee zo'n zelfbestuur vrijelijk en bewust valt te bereiken.⁴⁵</p> <p>Praktisch gezien is ook bij de democratische legers van de Entente een bewuste en verlichte erkenning van hogere motieven enkel een zaak van een minderheid viel te onderkennen.⁴⁶ Maar door dat te beseffen</p>

³⁷ *Ibid.*, p. 201.

³⁸ Jan Willem STUTJE, *Op.cit.*, p. 115.

³⁹ Hendrik de MAN, *Op.cit.*, p. 83.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*, p. 85.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Jan Willem STUTJE, *Op.cit.*, p. 431.

⁴⁵ Hendrik de MAN, *Op.cit.*, p. 15.

⁴⁶ Hendrik de MAN, *Op.cit.* p. 176.

<p style="text-align: center;">Jan Willem Stutje in <i>Hendrik de Man. Een man met een plan</i></p>	<p style="text-align: center;">Hendrik de Man in <i>The Remaking of a Mind</i></p>
	<p>zondigen we niet tegen de geest van de democratie.⁴⁷ De zaak van de democratie zou beter worden gediend door te erkennen dat het idee van zelfbestuur van de massa's in letterlijke zin een mythe is.⁴⁸ In geen enkele democratische staat is er meer dan een minderheid die echt belang opbrengt voor de publieke zaak; meerderheden zijn de instrumenten via welke minderheden regeren.⁴⁹ Op die manier gelijkt een democratie op alle voorgaande, niet-democratische regeringsvormen.⁵⁰</p> <p>Nochtans zijn er drie belangrijke verschillen.⁵¹ Ten eerste is in een democratie de regerende minderheid groter qua omvang dan in welke autocratie of oligarchie dan ook. Ten tweede kan die minderheid haar toevlucht niet nemen tot fysieke dwang en is ze aangewezen op de gewone middelen om de publieke opinie te overtuigen. En ten derde leiden de noodzaak om gewone middelen te gebruiken en de competitie tussen diverse bewegingen en meningen ertoe dat de kwantiteit én de kwaliteit van diegenen die als burger meedenken over het bestuur, alleen maar kunnen toenemen. Dat laatste maakt de democratie superieur aan andere regeringsvormen, want ze kan zichzelf voortdurend verbeteren. De grote waarde van de bestaande democratie bestaat niet hierin dat ze gelijkstaat aan zelfbestuur van allen door allen, wel dat ze de enige weg is om uiteindelijk het volk zichzelf te laten regeren met behulp van zoveel mogelijk van zijn leden die daartoe in staat zijn.⁵² In afwachting daarvan moeten we evenwel erkennen dat in elke bestaande democratie de publieke opinie wordt aangestuurd door een heersende minderheid.⁵³</p> <p><i>Besluit</i></p> <p>Ook hier maakt De Man een duidelijk onderscheid tussen werkelijkheid en ideaal. Democratie is een beweging die uiteindelijk moet leiden tot een regering van allen door zoveel mogelijk van die allen.</p>

Volgens *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal* betekent 'verminken' in figuurlijke zin met betrekking tot een tekst, woorden of zinsneden: "door weglating zodanig veranderen dat de vorm of oorspronkelijke betekenis ernstig wordt aangetast"; de voorbeeldzin luidt: "het telegram is verminkt overgekomen".⁵⁴

Het is overduidelijk dat Stutje de bovenvermelde overwegingen van De Man verminkt heeft laten overkomen bij de lezer. Hij selecteert de zinnen met een - in de ogen van het

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, p. 176-177.

⁵¹ *Ibid.*, p. 177.

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*, p. 177-178.

⁵⁴ *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, dertiende uitgave, deel s-z, Utrecht-Antwerpen, 1999, p. 3705.

hedendaagse publiek – hoge spektakelwaarde. De context binnen welke De Man tot die gedachten is gekomen en diens kapitale nuances laat hij weg. Ook wanneer Stutje geen zinnen uit *The Remaking of a Mind* parafraseert, zoals het geval is met betrekking tot die omtrent Joden en bolsjewieken, geeft hij aan De Mans ideeën een betekenis en gevoelswaarde die geenszins zo bedoeld zijn.

Het resultaat van dergelijke framing is dat de complexe gedachtewereld van De Man wordt teruggebracht tot de meest ongunstige lezing die er mogelijk is. Op die manier komt de gebiografeerde er wel heel bekaaid vanaf. Wie *The Remaking of a Mind* niet zelf ter hand neemt, zal na lezing van Stutjes biografie wel moeten beamen dat De Man geen vijand van de oorlog was, pacifisten van alle slag minachtte, genoeg beleefde aan het doden van mensen, foeterde op joden en bolsjewisten en democratisch zelfbestuur maar niets vond. Karikaturale voorstellingen die reeds trekken bevatten van de latere autocraat en collaborateur. De uitgekozen fragmenten zijn in die zin constitutief voor de manier waarop Stutje wenste dat de lezer zich De Man zou herinneren.

Maar de toets van de brongetrouwheid heeft Stutje niet doorstaan. Dat is des te meer jammer, aangezien hij eveneens niet-gepubliceerde bronnen heeft aangeboord die voordien niet raadpleegbaar waren, bijvoorbeeld de archiefdocumenten bij de Staatsveiligheid, en die de doorsnee lezer niet snel zal kunnen verifiëren. In het licht van onze bevindingen blijft de getrouwheid waarmee Stutje met die bronnen is omgesprongen, twijfelachtig tot bewijs van het tegendeel.

Opbouw en opzet

Op welke wijze is in *Hendrik de Man. Een man met een plan* de aandacht verdeeld over de verschillende levensfasen- en aspecten van de gebiografeerde?

In kwantitatief opzicht valt het op dat de periode 1885-1932 beduidend minder bladzijden krijgt toebedeeld dan de periode 1933-1953. De inleiding, het nawoord en de daaropvolgende onderdelen - afkortingen, noten, bronnen en personenregister - niet meegerekend, telt de biografie 369 bladzijden waarvan er 119 gaan naar de eerste periode en 250 naar de tweede. De verhouding is bijgevolg 32,25 % tegenover 67,75 %. Vergelijken we dat met het relatieve aandeel van de betrokken jaren in het leven van De Man zelf (47 versus 21 jaren op 68 of 69,12 % versus 30,88 %), dan is de discrepantie zeker significant te noemen. *Grosso modo* is de eerste periode in de biografie ongeveer met een derde ondergewaardeerd, de tweede met ongeveer een derde overgewaardeerd.

In het leven van De Man vormt het jaar 1933 min of meer een cesuur tussen de denker en de politicus. De jaren als politicus hebben de bovenhand gekregen op die als denker, waardoor de biografie, in een omschrijving die Stutje zelf aan De Man heeft ontleend, ‘lopsided’ of scheef hangend, ongebalanceerd uitvalt

Dat komt niet enkel op een kwantitatieve manier tot uiting, maar ook op een kwalitatieve manier. De late jaren dertig en beginjaren veertig zuigen heel wat aandacht naar zich toe en worden gebruikt om begrippen bij De Man te duiden, ook wanneer hij die tevoren in een geheel andere betekenis heeft gebezigd. Stutje wijst weliswaar een automatisme, à la Zeev Sternhell, tussen een afscheid van het marxisme enerzijds en sympathie voor nationaalsocialisme, van de hand ⁵⁵; toch is hij sterk geneigd tot het zien van lange lijnen in De Mans evolutie. De lijnen lijkt hij bovendien te bekijken vanuit een specifiek gezichtspunt, met name door de blik af te wenden van De Mans ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog en van zijn theoretische vernieuwingen in aansluiting daarop. Stutjes perspectief is veeleer gericht naar de Tweede Wereldoorlog. Hij legt de focus op facetten en termen die potentieel als voedingsbodem konden dienen voor de controversiële stellingnamen van De Man tijdens

⁵⁵ Jan Willem STUTJE, *Op. cit.*, p. 8 en 215-216.

de beginjaren veertig. Op die manier werpt de Tweede Wereldoorlog al vele jaren voordien zijn schaduw vooruit.

Zo besteedt Stutje weinig aandacht aan het theoretische werk van De Man en bespreekt hij zijn verdiensten op dat vlak veeleer oppervlakkig. Aldus verneemt de lezer van de eenentwintigste eeuw zo goed als niets over de ‘Gesinningsmotive’ of de motievenleer van De Man. In zijn *Psychologie van het Socialisme* heeft De Man die leer als volgt verwoord: “*Het middel voert slechts dan tot het doel, als het zich voedt met hetzelfde motief, waaruit de voorstelling van het doel ontstaan is (...) Door een slecht middel – het deelnemen aan de oorlog - is een goed doel – de overwinning van de oorlog - niet te bereiken. Evenmin kan men de vrijheid door het despotisme, de democratie door de dictatuur, de geweldloosheid door het gebruikmaken van geweld verwezenlijken*”.⁵⁶

De vredeswil van De Man was inderdaad “*de grote hartstocht*” van zijn leven. Want aan de Eerste Wereldoorlog had hij een grote desillusie overgehouden; het feitelijke gedrag van de overwinnaars stemde immers helemaal niet overeen met de verheven idealen (“*to make the world safe for democracy*”) namens welke de oorlog was gevoerd. Reeds tien weken na de Wapenstilstand sprak De Man zich uit tegen “*de punitieve vrede van Versailles*”; voortaan zou hij aan een ideologische oorlog geen geloof meer hechten. In 1926 kaderde hij die oriëntatie ondubbelzinnig in zijn motievenleer in: “*de oorlog is even onpraktisch geworden, als hij onethisch is*”.⁵⁷ Er kan geen sprake zijn van een voorwendsel om het nazisme te sparen. Immers, in 1928 – toen er nog lang geen sprake was van een machtsovername door Hitler - vormde de absolute strijd tegen oorlog en militarisme het allereerste punt op de conferentie van Heppenheim. En in de jaren dertig werd De Mans pacifisme de bodem voor zijn steun aan de Belgische onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek; hij wilde het land koste wat kost buiten de oorlog houden.

Het is een raadsel waarom die evidente preoccupatie van De Man bij Stutje van de radar is verdwenen. Mocht hij ze wel hebben vermeld, dan zou dat ongetwijfeld afbreuk hebben gedaan aan zijn framing volgens welke De Man, op de keper beschouwd, geen vijand van de oorlog was. Nochtans had Stutje dan evengoed uitspraken met spektakelwaarde kunnen aanhalen. Zo bleek De Man ook nog in 1934 te zijn gewonnen voor een herziening van het verdrag van Versailles: « *A ceux qui demanderaient si cela signifie la paix avec Hitler, je répondrais que la paix avec Hitler vaut mieux que n'importe quelle guerre* ».⁵⁸

Omdat Stutje De Mans grote werken niet inhoudelijk onderzoekt, neemt hij zijn toevlucht tot sloganeske termen als ‘nationalistisch’, ‘autoritair’ en ‘corporatistisch’. Die termen worden niet toegelicht op de manier waarop De Man ze heeft bedoeld; de manier waarop hun betekenis bij hem is geëvolueerd, komt evenmin aan bod. Wij doen de oefening hieronder in Stutjes plaats.

‘Nationalistisch’

De Man was een felle tegenstander van nationalisme. In zijn eerste pogingen om socialisme en vaderland te verzoenen, steunde hij op Duitse etnisch-culturele definities. Pas in zijn studie *Nationalisme en Socialisme* van 1931 maakte hij een onderscheid tussen vrijheids- en gezagsnationalisme. Tot het eerste behoorden taalgroepen die voor hun rechten stredden, zoals de Vlamingen. Hij sprak zijn afschuw uit over het gezagsnationalisme dat “*leeft niet meer voor, maar van zijn eisen*” en dat een “*nationaal narcisme en egoïsme*” is, “*in zover dat de natie haar macht, haar aanzien en bijzondere geloofswaarden hoger stelt dan de universele waarden van recht en waarheid*”. Hij beloofde de Vlamingen de overwinning in hun taalstrijd,

⁵⁶ Leo MAGITS (red.), *Psychologie van het socialisme*, deel II in de reeks *Hendrik de Man. Persoon en ideeën*, Antwerpen-Amsterdam, 1974, p. 283.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 58.

⁵⁸ Hendrik de MAN, ‘La défense nationale et le Plan du Travail’, in *Le Peuple*, 31 januari 1934, p. 4.

want ze vormden de enige taalgroep in Europa die een meerderheid in de bevolking vormde en dus dankzij het algemeen stemrecht haar rechten kon veroveren; hij nam nadien deel aan de Guldensporenvieringen. Maar hij voorspelde ook dat vrijheidsnationalisme zich gemakkelijk laat omzetten in gezagsnationalisme, zodra zijn eerste programma was vervuld.

Als Stutje echter De Mans socialisme ‘nationalistisch’, noemt, dan gaat het om België en niet om Vlaanderen en met dezelfde reserve: *“een nationale partij, niet omdat wij de natie hoger stellen dan de mensheid, maar omdat zij het natuurlijk kader is voor de concrete uitdrukking van onze volksgemeenschap”*, zoals hij op 15 oktober 1937 in Antwerpen zei. De Man heeft de term ‘socialisme national’ of ‘het nationale socialisme’ niet gesmeed. Dat was Spaak. De Man kon *“die term maar aanvaarden als hij bepaald wordt in termen die kwalijke dubbelzinnigheden uitsluit, wat me erg moeilijk lijkt”*. Het kon alleen betekenen *“een socialisme dat poogt te verwezenlijken wat realiseerbaar is in het nationale kader”*, maar *“nationaal betekent niet nationalistisch (...) Ik wil zowel een goede Europeaan, een goede wereldburger als een goede Belg zijn. Ik haat het economisch nationalisme dat volken dwingt om alleen te leven en te verarmen in autarchie; ik haat het politiek nationalisme dat oorlogen uitlokt; ik haat het rassen- en cultuurnationalisme, dat de hogere waarden van een echt menselijke samenleving loochent”*. Nationaal socialisme betekende niet meer dan dat er noodgedwongen gewerkt diende te worden in een nationaal kader. Dat kon in de jaren dertig niet anders. Als gevolg van Versailles en het enorme protectionisme na de Eerste Wereldoorlog was de intra-Europese handel verschaald. De Europese markt was nog veraf.

‘Autoritair’

Versus de toenemende regeringsinstabiliteit – van 1918 tot 1940 kende België achttien regeringen, waarvan acht in de laatste zes jaar – werden verschillende oplossingen bedacht. Niet enkel antidemocratische bewegingen van diverse plumeau zagen het licht. Ook gingen er stemmen op om de uitvoerende macht te versterken, evenwel met behoud van de grondwettelijke vrijheden. De laatstgenoemde tendens beoogde dus geen dictatuur, maar wilde de democratie redden door een stabiel en efficiënt bestuur in te stellen en corruptie te beteugelen.

Het is binnen de tweede tendens dat de politieke hervormingen te situeren zijn die De Man tijdens de jaren dertig, met name in het *Plan van de Arbeid* en zijn latere artikelen in *Leiding* heeft bepleit: legislatuurparlementen en – regeringen, versterkte rol van de eerste minister, een vooral controlerende rol voor het parlement, een eenkamerstelsel, referenda. Een aantal van die hervormingen zijn overigens recentelijk werkelijkheid geworden.

Het Plan van de Arbeid behelsde nationalisering van het krediet, de basisindustrieën en de monopolies en beschouwde een stuwende actie aan de zijde van de overheid als vanzelfsprekend. De regeringen dienden voldoende slagvaardig te zijn om de economie aan te sturen en bedrijven in de pas te doen lopen. Wat er ook van zij, het Plan wilde geenszins tornen aan de grondwettelijke vrijheden en dat was evenmin het geval voor de ‘autoritaire democratie’ die De Man in de latere jaren dertig verdedigde. De naoorlogse politiek van generaal Charles de Gaulle – met zijn nadruk op de uitvoerende macht, nationalisaties en referenda – vertoonde in die zin duidelijke gelijkenissen met het planisme.

Het is correct dat De Man van het parlementaire stelsel, met zijn vele vergaderingen en de advocatenretoriek, geen hoge pet op had. Maar toen hij als minister van Financiën en als voogdijminister van de Nationale Bank einde 1937 de zaak-Van

Zeeland in de Kamer behandelde, beklemtoonde hij dat het parlementaire regime als enige corruptie kon blootleggen en beteugelen.

Het is evenzeer correct dat De Man na de Duitse invasie – met name in zijn politieke programma van 19 juni 1940 en zijn Manifest van 28 juni 1940 - een ‘nieuwe orde’ heeft bepleit die onmiskenbaar verderging dan zijn ‘autoritaire democratie’ van de jaren dertig. Het beslissende onderscheid ligt in het al dan niet handhaven van de grondwettelijke vrijheden. In 1940 was De Man overtuigd van de Duitse overwinning en van de mogelijkheden die de ineenstorting van het parlementaire regime bood voor een sociale revolutie. Het is in die context dat hij inderdaad gewonnen was voor een Belgisch ‘Vichyregime’ met alle gevolgen van dien voor de interne staatsinrichting: eenheidspartij en –beweging, tijdelijke opschorting van de politieke vrijheid, reële macht voor het staatshoofd, e.d.m.

Door het onveranderlijk over een ‘autoritair’ staatssocialisme te hebben gaat Stutje voorbij aan het specifieke doel van De Mans politieke hervormingsvoorstellen tijdens de jaren dertig. Die worden op één hoop gegooid met de politieke ordening die hem in 1940 voor ogen stond, doch daarvan essentieel verschilde.

‘Corporatistisch’

De Man wilde de term voorbehouden voor de socialisten en niet afstaan aan de fascistten. Onder corporaties verstond hij de autonome organisatie van beroepsbelangen, los van de staat, zoals in de British Broadcasting ‘Corporation’, en in het ‘guild’ socialisme van George Douglas Howard Cole. Bij nationalisering pleitte hij voor een beheer niet door de staat, maar door autonome instellingen bestuurd door “*de productie, de producenten (arbeiders) en verbruikers*”, terwijl fascistische staten via het corporatisme de vrije vakbonden de mond snoerden.

De Mans programma van 19 juni 1940 voorzag in het vervangen van het parlement door raadgevende corporatieve organen, alsmede in een nationale eenheidsbeweging. *Mutatis mutandis* gaan hier dezelfde opmerkingen op als met de term ‘autoritair’.

Terwijl De Mans denken stiefmoederlijk is behandeld, komt zijn privéleven in uitgebreide mate aan bod. Stutje speurt bij voorkeur naar karaktertrekken, levensstijl en eetgewoonten, d.w.z. naar al hetgeen de Algemene Verordening Gegevensbescherming vandaag voor de levenden wil afschermen. Wat iemand privatim durft te zeggen of te doen, kan niet anders dan in diens intellectuele en politieke leven effect sorteren. Een aanname die Stutje als vanzelfsprekend beschouwt, niet als een af te toetsen hypothese. Was het overigens niet zinvoller te vertrekken van een onderscheid tussen werk en privéleven?

Er is na Stutjes dissectie van het leven van De Man weinig moois overgebleven in veelal ongefundeerde bevindingen. Feitelikheden en interpretaties lopen door elkaar. Zo ontstaat een eendimensionaal, Hobbesiaans totaalbeeld. *‘Homo homini lupus’*, want De Man had de mensen niet lief.⁵⁹ Of hij nu als denker, politicus of privépersoon actief was, uiteindelijk was hij enkel op macht en eigenbelang uit.

De historisch-maatschappelijke context

Een biografie moet de gebiografeerde in zijn tijd plaatsen, tussen tijdgenoten die in dezelfde groep zitten, en ook de tijdsomstandigheden die invloed hadden op bepaalde keuzen, duidelijk maken.⁶⁰ Die invalshoek kan helpen de genoemde keuzen beter te begrijpen en heeft uiteraard niet tot doel ze te vergoelijken.

⁵⁹ Zie het reeds geciteerde interview met Jan Willem Stutje in *Knack*, 14 november 2018, p. 113-114.

⁶⁰ Cf. Marita MATHIJSEN, ‘Dit is waar de wetenschappelijke biografie aan moet voldoen’, in *NRC*, 17 november 2017 [<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/11/17/dit-is-waar-de-wetenschappelijke-biografie-aan-moet-voldoen-14077998-a1581622>, geraadpleegd op 24 januari 2019].

We bespraken hierboven reeds de verschillende reacties die de werking van het parlementaire regime tijdens de jaren dertig heeft teweeggebracht en die Stutje niet duidelijk heeft onderscheiden. Ook in zijn relaas met betrekking tot koning Leopold III en de Belgische onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek laat hij enige steken vallen.

In de Belgische geschiedenis heeft de feitelijke rol van de monarchie een lange weg afgelegd. *De facto* was die aanvankelijk veel uitgebreider dan het adagium “*the right to be consulted, to encourage and to warn*” (Walter Bagehot) liet uitschijnen, met name op het gebied van de openbare werken, de buitenlandse en koloniale politiek, alsook op het gebied van de defensiepolitiek en het opperbevel van het leger. De koning zat ook vele malen zelf de ministerraad voor en dat was zeker nog het geval onder Albert I, de voorganger van Leopold III. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had Albert I zelf het opperbevel van het leger opgeëist - zonder daarbij een ministeriële medeondertekening te dulden! -, een Belgische neutrale koers bepleit, was hij bij zijn troepen gebleven en had hij bovendien buiten de regering om geijverd voor een compromisvrede met Duitsland; Albert I wilde het bloed van zijn soldaten sparen en zag geen heil in geallieerde offensieven die op een catastrofe uitliepen.⁶¹ En aan het begin van de jaren dertig toonde ook hij zich grimmig over de onmacht van regering en parlement, werd in zijn omgeving gedacht aan een “*prééminence royale*”, e.d.m.⁶²

Leopold III heeft inderdaad blijkgegeven van een optreden dat wij vandaag moeilijk anders dan als ‘autoritair’ of ‘antidemocratisch’ kunnen bestempelen. In de ogen van de tijdgenoten nochtans hoefde dat niet noodzakelijk het geval te zijn. Hij spiegelde zich aan een traditie en een voorbeeld – zijn vader – die hij niet zelf in het leven had geroepen. Bijgevolg is het verkeerd te suggereren dat met zijn eedaflegging in 1934 plots een autoritaire koning aantrad, zoals Stutje doet.⁶³

Als Stutje de Belgische onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek bespreekt, gaat hij voorbij aan de nawerking van de Eerste Wereldoorlog bij de tijdgenoten. Die oorlog was immers de eerste totale oorlog; hij kostte aan België 76.037 dodelijke verliezen waarvan 26.338 gesneuvelden en ongevallen aan het westelijk front, 14.029 zieken aan het westelijk front en 23.000 burgers - massamoorden, bombardementen en overledenen na wegvoering -, om het nog niet te hebben over de diepgaande economische en morele ontwrichting.⁶⁴ Tijdens de jaren dertig lag de Eerste Wereldoorlog nog vers in het geheugen. In het licht van de groeiende internationale spanningen bood de Belgische onafhankelijkheid of neutraliteit voor velen het laatste sprankeltje hoop – achteraf bekeken, uiteraard naïef - om buiten de wereldbrand te blijven. Stutje ziet over het hoofd dat die factor weleens van enige betekenis zou kunnen zijn. Als Leopold III en De Man zich voor een onafhankelijkheids- of neutraliteitspolitiek uitspreken, vermoedt hij enkel een heimelijk ontzag voor de Duitse zaak.⁶⁵

⁶¹ Jan VELAERS en Herman VAN GOETHEM, *Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog*, Tielt, 1994, p.11-97, ‘Albert I en Leopold III, koningen in crisistijd en p. 14-41 ‘(koning Leopold III in de voetsporen van zijn vader’. Zie ook Jan VELAERS, *Albert I. Koning in tijden van oorlog en crisis*, Lannoo, 2009. Over het opperbevel van het leger: Jean STENGERS, *L’action du Roi en Belgique depuis 1831. Pouvoir et influence. Essai de topologie des modes d’action du Roi*, Paris-Louvain-la-Neuve, 1992, p. 89-105.

⁶² Jan VELAERS en Herman VAN GOETHEM, *Op.cit.*, p. 67.

⁶³ Jan Willem STUTJE, *Op. cit.*, p. 201.

⁶⁴ De overige verliezen betroffen de krijgsgevangenen, geïnterneerden in Nederland, verzetslieden, zeelieden e.d.m. Zie Tom SIMOENS, ‘*De Eerste Wereldoorlog, totale oorlog en militaire patstelling*’, in Luc DEVOS, Tom SIMOENS, Dave WARNIER en Franky BOSTYN, ‘*14-’18. Oorlog in België*, Leuven, 2014, p. 519-525.

⁶⁵ Jan Willem STUTJE, *Op. cit.*, p. 261.

Tegenstrijdigheden

In *Hendrik de Man. Een man met een plan* vallen enkele tegenstrijdigheden op.

Op p. 111 beweert Stutje dat De Mans “pleidooi voor een nationalistische autoritaire staat dicht in de buurt (kwam) van de maatschappijorde die Hitler voor ogen stond”. Daarentegen luidt het op p. 197 dat De Mans socialisme “van het totalitaire fascistische antwoord op de economische depressie voorlopig nog ver verwijderd bleef, al raakte De Man als gezegd wel onder de indruk van bepaalde aspecten, zoals het corporatisme en sterk leiderschap”.

Op p. 152 betwijfelt Stutje of *De socialistische idee* en andere boeken van De Man in 1933 op de nazibrandstapels zijn beland. Hij voert aan dat die niet op de lijsten van de schadelijke, ongewenste geschriften voorkwamen en dat er na de Tweede Wereldoorlog nog honderden exemplaren in voorraad lagen. Op p. 166 is die twijfel plots in een zekerheid omgeslagen: “hoe het De Mans boeken verging, weten we inmiddels: ze bleven buiten de brandstapel”. Maar een sluitend bewijs dat De Mans boeken wel degelijk niet verbrand kunnen zijn, ontbreekt.

Op p. 268 beschouwt Stutje de collaboratie van De Man als “niet per se ingegeven door individuele eigenaardigheden, door opportunisme, zucht naar zelfverrijking of door machtswellust”. Het nawoord van het boek sluit daar enigszins bij aan: “De Man was een man met vele gezichten. Die onder één noemer brengen levert nietszeggende abstracties op. Het voert ofwel tot een essentialisme dat weinig verheldert omdat het historische proces dat wordt samengevat, te lang en te tegenstrijdig is, ofwel tot niet meer dan een willekeurige greep uit een veelheid van identiteiten, waarnaast andere dan vanzelf als vals of bijkomstig afsteken (...) Syntheses of selectieve kwalificaties doen De Man geen recht. De ‘ware’ Hendrik de Man heeft niet bestaan”.⁶⁶ Die overwegingen zijn beslist waardevol, alleen haalt Stutje ze zelf in de daaropvolgende alinea weer onderuit: “De vraag dringt zich op of Hendrik de Man zichzelf met zijn niets ontziende en in de collaboratie ontspoorde Wille zur Macht niet alleen als politicus maar ook als theoreticus de das omdeed”.⁶⁷

Reductionisme

Welke ook de verschillende invalshoeken zijn van waaruit De Mans leven kan worden bekeken, aan zijn machtswil als doorslaggevende factor valt volgens Stutje niet te twijfelen. Die conclusie sluit aan op de algemene teneur van het boek, want Stutje legt bijna systematisch de band met De Mans neiging tot opportunisme en eigenbelang. Het is ook om die reden dat Marc Reynebeau de biografie spectaculair heeft genoemd: “Stutje slaagt erin om de logica te vinden in wat er op het eerste gezicht uit ziet als een reeks vergissingen of contradicties, of als opportunisme of verraad. Hij ziet het streven naar macht als De Mans centrale motivatie.”⁶⁸ Blijkbaar heeft Stutje niet kunnen weerstaan aan de verleiding om een complexe werkelijkheid tot één alomvattende verklaring terug te brengen. Daarmee is uiteraard de vraag naar de geloofwaardigheid van een dergelijk reductionisme niet opgelost.

Het is meer dan jammer dat Stutje zijn reserves tegenover een essentialistische aanpak niet reeds in de inleiding heeft geformuleerd en daadwerkelijk als uitgangspunt van zijn studie heeft gehanteerd. Dat zou hem in staat hebben gesteld om de ‘machtswil’ van De Man als hypothese af te wegen tegenover andere pogingen tot ultieme verklaring. Immers, daaraan was er binnen het bestaande onderzoek geen gebrek. Zo schreef de Amerikaan Peter Dodge reeds in 1966: “To be sure all his judgments were products of the same impulses, those that had brought him to devote his life to the cause of socialism (...) It was in this spirit that he castigated the complacent political liberalism that he found that many of his fellow-socialists

⁶⁶ *Ibid.*, p. 427-428.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 428.

⁶⁸ Marc REYNEBEAU, ‘Het plan was: de macht’, in *Standaard der Letteren*, 14 december 2018, p. 18.

had absorbed, for he identified this outlook as a disastrous accommodation to the status quo".⁶⁹ En in 1974 voegde Hendrik Brugmans daaraan toe: ““*Men kan hem koppigheid verwijten en eenzijdigheid, maar in geen geval laaghartig opportunisme (...) Dadendrang was het, meer dan ambitie, behoefte om historisch werkzaam te zijn in een noodzakelijke ontwikkeling – ook met gevaarlijke, ja, verkeerde middelen*””.⁷⁰

Pas in zijn nawoord oppert Stutje hoe dicht in die jaren ‘het goede’ en ‘het kwade’ naast elkaar stonden.⁷¹ Maar in werkelijkheid heeft Stutje die tragedie bij De Man laten schieten, doordat hij enkel de *Wille zur Macht* als diens enige plan ziet. Waarom was het niet mogelijk om bij De Man in de beginjaren veertig een tegenstelling te onderkennen tussen de gevaarlijke, verkeerde middelen waarover Brugmans het had enerzijds, en het opnemen van verantwoordelijkheid en het ijveren voor sociale verandering, in omstandigheden die zich daartoe helemaal niet leenden of illusoir bleken te zijn, anderzijds?

Algemeen besluit

Er zijn meerdere redenen om *Hendrik de Man. Een man met een plan* als een biofictie te beschouwen. Stutjes omgang met de bronnen is ronduit problematisch te noemen. Maar ook de wijze waarop hij zijn studie heeft geconcipieerd, de terminologie heeft geïnterpreteerd, de historische context heeft bekeken en het denken en doen van de gebiografeerde tot één centraal motief heeft teruggebracht, is uitermate betwistbaar. Zijn werkwijze heeft uiteindelijk slechts een verminkt, eendimensionaal en dus gefictionaliseerd levensverhaal opgeleverd.

Het is duidelijk dat De Man fouten heeft gemaakt zowel in zijn persoonlijke omgeving als in zijn publieke optreden. Als Vereniging voor de studie van zijn werk willen we die fouten – en dus ook zijn problematische houding tijdens de Tweede Wereldoorlog - geenszins onder de mat vegen

Maar als de historische waarheid omtrent De Man als persoon, denker of politicus geweld wordt aangedaan, kan onze Vereniging niet anders dan haar stem laten horen. De Vereniging heeft statutair gezien tot taak de wetenschappelijke studie omtrent De Man te bevorderen. Daarom moet ze ook reageren op een speculatieve geschiedschrijving, zelfs wanneer die bij de meeste recensenten en opiniemakers als ontluisterend, spectaculair en weldoordacht is overgekomen.

⁶⁹ Peter DODGE, *Beyond Marxism: the Faith and Works of Hendrik de Man*, Den Haag, 1966, p. 221:

⁷⁰ Hendrik BRUGMANS, *Inleiding - De Man en zijn tijd*, in Mieke CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (red.), *Autobiografie*, deel I in de reeks *Hendrik de Man. Persoon en ideeën*, Antwerpen-Amsterdam, 1974, p. 5 en 57.

⁷¹ Jan Willem STUTJE, *Op. cit.*, p. 434.